

Legitimációs válságelméletek és -gyakorlatok

© **FEKETE Sándor**
Miskolci Egyetem, Miskolc
feketesandor@gmail.com

Talán nem túlzás kijelenteni, hogy az elmúlt két évtizedben és különösen a közép-európai monolit rendszerek válsága, illetve bukása idején, a legitimitás újra a politikatudomány egyik központi kategóriájává – ha tetszik kulcsfogalmává – vált. Annál is inkább, mivel a volt szocialista blokk országaiban megszülető törekeny demokráciák legitimációjukat tekintve meglehetősen sokáig ingoványos talajon álltak.

Az új demokráciákra nehezedő modernizációs kényszerek, a működőképes piacgazdaság bevezetése, és ezzel egyidőben az állam szociális funkcióinak leépítése nagymértékben megnövelte a rendszerváltás veszteségeinek számát, ami a legtöbb posztkommunista országban jelentős társadalmi feszültségeket szült. Ez a hatalmon lévő és az átmenetet levezénylő kormányzatok legitimitásának hosszantartó gyengülését vonta maga után. Az így meggyengült legitimitást különböző legitimációs ideológiák bevetésével próbálták kompenzálni, de teljesen felszámolni mégsem sikerült.

Konstatálhatjuk, hogy a legitimitás kérdése immár jó ideje a napi politikai és politológiai viták visszatérő eleme. Ez is világosan jelzi a téma folyamatos aktualitását, és a további elméleti vizsgálódások szükségességét.

A legitimitás szerteágazó problematikája eddig is sok tudományos vizsgálódás tárgyát képezte. A modern teoretikusok többsége a különböző politikai berendezkedések, rezsimok legitimitástípusaival foglalkozott. Szerzők sokasága érvelt a legitimációs válságok mellett, illetve ellene, többek között arra keresve a választ, hogy a kiépült liberális demokráciák ki vannak-e téve a legitimációs válságok veszélyének, és ha igen, akkor ez a veszély milyen okokra vezethető vissza? Sokan vizsgálták az államszocialista rendszerek legitimációs erőfeszítéseit, majd e rendszerek delegitimálódásának okait.

Kérdéses továbbá, hogy az új demokráciák, köztük a magyarországi is, legitimitásukat tekintve mennyire álltak szilárd lábakon a rendszerváltozást követő időszakban. Tanulmányom a legitimitás elméleti kérdéseinek áttekintésére, a témában folytatott kutatások összevetésére és a problémák ismertetésére vállalkozik azzal a célkitűzéssel, hogy a szerző eredeti észrevételei, elméleti vizsgálódásai valamelyest hozzájáruljanak a politikai legitimitáshoz tartozó elméleti kérdések továbbgondolásához, tisztázásához.

A legitimáció és a legitimitás fogalma és elméleti keretei

A legitimáció fogalma legtöbbször valószínűleg a hatalom és az uralom politológiai kategóriáival kapcsolatban merül fel. Amikor feltesszük a kérdést, hogy vajon mi a magyarázata annak, hogy egy felettünk álló és működésével, döntéseivel a mindennapi életkörülményeinket alapvetően befolyásoló hatalomnak engedelmessé válnunk, valamint magunkra nézve kötelezően betartandónak tekintjük e hatalom által ránk kényszerített jogi és társadalmi normákat, akkor jutunk legközelebb a legitimáció fogalmához.

Legitimnek tekinthető az a hatalom, amelynek kényszerítő döntéseit az alattvalók elfogadják és végrehajtják. A társadalom tehát úgy legitimálja a politikai rendszert, hogy tartja magát a végrehajtó hatalom döntéseihez. Egy politikai rendszer stabilitása nagymértékben a társadalom általi legitimitástól, azaz elismeréstől függ.

A legitimitás kérdése általában akkor kerül előtérbe, ha új uralom keletkezik, vagy a fennálló politikai, alkotmányos berendezkedés válság felé sodródik. Főként az ilyen és az ezekhez hasonló történelmi pillanatokban válik lényegessé a hatalom számára legitimitása megalapozása, illetve megerősítése. Guglielmo Ferrero, a legitimitás egyik ismert teoretikusa eképpen fogalmaz: „*Egyetlen kormány sem születik legitimnek, bizonyos számú kormányzat azzá válik, mert sikerül elfogadtatnia magát. Az uralom fennmaradása és stabilitása érdekében tehát egyfolytában igazolásra szorul*” (Ferrero, 2001:164).

A hatalom alapvető tulajdonsága tehát, hogy igyekszik bizonyítani fennállása jogosságát. Minden politikai rend igényli, hogy alattvalói az általa megalkotott normákat, törvényeket elismerésre méltónak és kötelezően követendőnek tekintsék. Még a különböző korokban létező diktatórikus rezsimek is jelentős erőfeszítéseket tettek a legitimitás látszatának megteremtésére, a politikai rendszer igazolására.

Általában elmondható, hogy ha az alattvalók hisznek az uralom jogosságában, ill. annak ténykedését igazoltnak látják, akkor önként valamiféle meggyőződésből vagy egyéb különböző motivációkból követik annak parancsait. Ekkor beszélünk legitim uralomról. A legitimitásnak minden esetben alulról kell jönnie.

Az a hatalom esélyes leginkább a legitimitás megszerzésére, amely működésével a polgárok felemelkedését és biztonságát szolgálja. Legitimitást szerezhet bármely politikai berendezkedés, amelynek sikerül magát az alattvalókkal elfogadtatni.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a legitimitás és legitimitás fogalmi ebben az értelemben csak a politikai rendre vonatkozathatóak. Egyedül a politikai rend képes legitimitásra szert tenni, birtokolni, ill. azt elveszíteni.

A politikai stabilitás megrendülése és a legitimitációs válságok

Az alábbiakban röviden kitérek a politikai rendszer destabilizálódásához és a legitimitációs válságokhoz vezető okokra, annál is inkább, mivel a politikai legitimitás problémája általában a politikai stabilitással kapcsolatban szokott felmerülni. A legitimitációs válságok többnyire a politikai rendszer megrendült stabilitásának, vagy gyökeres átalakulásának kísérő tünetei. Ferrero (2002) teóriája szerint már a római birodalom válsága is legitimitációs válságnak tekinthető, én azonban mégsem megyek ennyire vissza az időben, mivel meglátásom szerint valódi legitimitációs válságokról leginkább csak a modern államok kialakulásától kezdve beszélhetünk.

Nyugat-Európában a 60-as évektől sokasodtak meg a legitimitációs válságról szóló elméletek, melyek erőteljesen hatottak a témában folytatott empirikus kutatásokra is.

A két világháború borzalmaiból kilábaló fejlett nyugati államok nagyjából a hatvanas évek közepére sikeresen felépítették a liberális demokrácia alapkövére a modern jóléti államot. Ennek köszönhetően a legitimitás jelentése ismét megváltozott. A legitimitás ismérveihez csatlakozott a szociális jogok biztosítása, az állam jólétet teremtő szolgáltatásai, valamint a társadalmi konfliktusok sikeres kezelése.

Az 1960-70-es évek gazdasági nehézségei, a társadalmi konfliktusok jelentkezése és az új mozgalmak fellépése már megkérdőjelezték a fejlett jóléti államok erősnek hitt legitimitását, és egyben jelezték, hogy a legitimitás megtartása, folyamatos

biztosítása a liberális democráciákban továbbra is létező kihívás, köszönhetően a legitimitás újfajta megalapozásának.

Seymour Martin Lipset a legitimációs válságokat a társadalmi konfliktusokkal kapcsolatban tárgyalja. Elmélete szerint a legitimációs válságok a társadalmi struktúraváltozások kísérő jelenségei. Akkor alakulnak ki, amikor 1. A régi rend intézményeinek státusza megrendül, 2. Az átmenet során a politikai rendszerből fontos társadalmi csoportok rekesztődnek ki, 3. A változások után bizonyos idő elteltével bebizonyosodik, hogy az új rendszer nem elég hatékony.

Tömören fogalmazva legitimációs válság akkor következik be, amikor egy rend legitimitása valamilyen oknál fogva megkérdőjeleződik. Az alávetettek kétségbe vonják az uralmi berendezkedés intézményeit, alapértékeit. Az engedelmesség készsége eltűnik, a polgárok nem tartják követésre méltónak az uralmi berendezkedés normáit.

Ha megmaradunk ennél a megkülönböztetésnél és feltételezzük, hogy a fejlett nyugati civilizáció államai számára a /liberális/ demokrácia a fejlődés végső stádiuma, akkor úgy tűnik, hogy ezen államoknak már „csak” funkcionális válsággal kell szembenéznük.

A politikai instabilitásnak több oka is lehet. Most röviden foglalkoznék két olyan elmélettel, amely magában foglalja a legitimitás problémáját is (Fischella, 2001:111).

1. Az első elmélet a politikai instabilitást elsősorban társadalompszichológiai tényezőkre vezeti vissza. Ivo K. Feierabend és Rosalind L. Feierabend tézisének központi fogalma a „rendszerfrusztráció”, ami empirikusan mérhető. Mértékét az a diszkrepancia jelöli, amely a megfogalmazott társadalmi szükségletek és azok kielégítése között fennáll. Minél nagyobb a „rendszerfrusztráció” szintje, annál nagyobb a politikai instabilitás veszélye.

Ted Robert Gurr tézisének központi fogalma a „relatív depriváció”, amely a pszichológiából jól ismert frusztráció-agresszivitás viszonyon alapul. Eszerint a kielégítetlen vágyak, megghiúsított tervek erősítik az agresszív hajlamokat. A társadalmi elégedetlenség végül lázadásokba és zavargásokba csap át. A „relatív depriváció” mértékét szintén az a diszkrepancia jelöli, amely a társadalom bizonyos javakra támasztott igénye, és e javak megszerzésének képessége között fennáll. Az ebből fakadó társadalmi elégedetlenség megnyilvánulhat lázadásokban, sztrájkokban, államcsínyekben, esetleg forradalmakban.

Feltétlenül szükséges leszögezni, hogy a frusztráció és a depriváció nem minden esetben vezet instabilitáshoz. Például a nagy gazdasági válság idején Németország és az Egyesült Államok társadalmát egyaránt a szorongás, kisémmizettség érzése kerítette hatalmába. Mégis éles különbség figyelhető meg a válság lezajlásában. Míg Németországban a válság a demokratikus berendezkedés végét jelentette, addig az Egyesült Államokban a rendszer stabil maradt.

A válasz talán az lehet, hogy Németországgal ellentétben, az Egyesült Államokban a legitimációs válságot már régebben pozitívan megoldották, amikor a gazdasági bajok még csak jelentkeztek.

2. A második elmélet Lipsethez köthető. Tézise szerint a gazdasági fejlettség minden aspektusa – az iparodottság, az urbanizáció, a jólét, az oktatás – olyan szorosan kapcsolódik egymáshoz, hogy egyetlen nagy tényezőt alkotnak, amelynek politikai megfelelője a demokrácia. Lipset arra a következtetésre jut, hogy szilárdabbak azok a demokratikus berendezkedésű országok, amelyekben a gazdasági fejlettség, az iskolázottság mutatói jobbak. Azok az országok, melyek ezeken a területeken szerényebb eredményekkel rendelkeznek politikailag instabilak. A választók nagy tömege szélsőséges mozgalmakhoz vonzódik. Lipset a teljesség

kedvéért még hozzáteszi, hogy egy adott demokrácia stabilitása nemcsak a gazdaság fejlettségétől függ, hanem a politikai rendszerének hatékonyságától és legitimitásától is.

A rendszerváltás legitimációs zavarai Magyarországon

A hatvanas évek végén kezdődő reformfolyamatok a gazdasági és politikai rendszerben egyaránt előkészítették a talajt a húsz évvel később bekövetkezett rendszerváltásnak. Mint ismeretes, a reformfolyamatok lényegében egy sokat emlegetett „társadalmi szerződés” jegyében zajlottak le, amely nem mellékesen hozzájárult a rendszer legitimitásának fenntartásához.

A társadalmi szerződés leegyszerűsítve arról szólt, hogy ha elfeledjük a múltat, és nem fordulunk a fennálló rendszer ellen, akkor esélyünk nyílik egy boldogabb életre. A párt – cserébe a társadalom hallgatóságos beleegyezéséért – gyarapodást és háborítatlan életet kínált. A rendszer az ezután következő gulyáskommunizmust csak úgy tudta finanszírozni, hogy közben felélte belső tartalékait. Ez nagyjából a nyolcvanas évek közepére nyilvánvalóvá vált. Ehhez kedvező politikai hátszélként hozzáadódott a szovjetek be nem avatkozási politikája, ezek a körülmények együttesen megteremtették a politikai átmenet lehetőségét.

Az átmenet legnagyobb feladata az alkotmányos jogállam és a demokratikus intézmények megteremtése volt. Eközben a régi rend delegitimálódása Nagy Imre újratemetésével és az állampárt önfeloszlatásával gyakorlatilag és szimbolikusan is végérvényesen betetőzött.

A régi rend legitimitásának megszűnésével egy olyan átmeneti állapot /legitimációs vákuum/ vette kezdetét, amely reálisan magában foglalta a legitimációs válság veszélyét is. Az új politikai pártok legitimitása ekkor még igencsak kérdéses volt, hiszen társadalmi bázisuk ekkor még ismeretlen volt. Számukra egyedül a kerekasztal tárgyalások kínáltak lehetőséget arra, hogy valamilyen legitimációs többletre mégiscsak szert tegyenek azáltal, hogy a nyilvánosság előtt demonstrálják: készen állnak a változások levezénylésére. Erre égető szükségük volt, mivel tömegtámogatottságuk korántsem volt egyértelmű (Bayer, 1997:269).

Az első szabad választások után *Kis János* az új rend legitimitásproblémáját azzal vélte magyarázhatónak, hogy hiányzott a legitimitást megteremtő alapító aktus (Kis, 1992:8).

Bayer szerint az alapító aktus hiányával nem magyarázható meg kellőképpen a kezdeti legitimációs deficit. Szerinte közrejátszott ebben az első szabadon választott kormány gyenge teljesítménye a válság megoldásában, az ennek nyomán fellépő szociális válság és a jóléti várakozások gyors meghiúsulása (Bayer, 1997:273).

Kis még megemlíti, mint fontos körülményt, a tömegmozgalom hiányát. Ismeretes, hogy a rendszerváltás az elitek vezényletével zajlott le. Kis ezt azért tartja problematikusnak, mert a társadalomban nem alakul ki annak az érzete, hogy a demokratikus jogállam a saját alkotása, ezért nem is hajlandó áldozathozatalra a gazdasági reformok érdekében.

Az átmenet során kialakult legitimációs zavart, gyengeséget részben tehát az okozta, hogy az új pártok tömegtámogatása bizonytalan volt, továbbá negatívan hatott az a több szerző által kiemelt körülmény is, hogy hiányzott az új rend legitimitását megteremtő alapító aktus. A lehetséges okok között említhetjük a tömegmozgalom hiányát és az elitek egyezkedését a társadalom feje fölött. Az első szabad választások után a legitimitás- deficitet növelhették a kormány bizonyos

intézkedései, továbbá a gyors kijózanodás és az ország előtt álló problémákkal való szembesülés.

Véleményem szerint a fenti körülmények miatt máig ható probléma az új magyar demokrácia legitimitásának kérdése, s nem véletlenül kerül előtérbe újra meg újra a rendszerváltozás minőségének és mélységének a megkérdőjelezése. Ezzel együtt a politikai elit érdeke lenne a téma mielőbbi lezárása, s a társadalom számára is megnyugtató rendezése.

Irodalomjegyzék

BAYER József (1997): *A politikai legitimitás*. Budapest: Napvilág.

FERRERO, Guglielmo (2001): *A hatalom. A legitimitáció elvei a történelemben*. Budapest: Kairosz.

FERRERO, Guglielmo (2002): *Újjáépítés – Talleyrand Bécsben 1814-1815*. Budapest: Osiris.

FISICHELLA, Domenico (2001): *A politikatudomány alapvonalai*. Miskolc: IC(P) HOLDING Rt.

KIS János (1992): Gondolatok a közeljövőről. *Magyar Hírlap*, 1992. december 24., 8.